

5. Конституция и законодательные акты [текст] : перевод с английского / сост. : В. И. Лафитский ; под ред. и со вступ. Ст. : О. А. Жидков. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 768 с.
6. *Николайчик В. М.* Уголовный процесс США [текст] / В. М. Николайчик. – М. : Наука, 1981. – 224 с.
7. Кримінальне право Англії та США [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ebk.net.ua/Book/KPravo/21-24/10232.htm>

Жмур Ю. М. Характеристика уголовного права США.

Статья посвящена характеристике норм Уголовного законодательства США. В частности, речь идет о нормах, предусматривающих уголовную ответственность за нарушение личных прав человека и гражданина. Также в данной статье автор описывает нормы УК США, в частности понятие преступления, субъект преступления (вменяемость и невменяемость), а также санкции за совершение того или иного преступления.

Ключевые слова: Уголовный кодекс США, Примерный уголовный кодекс, Федеральный уголовный кодекс США, берглэри.

Zhmur J. Characteristics of the criminal law of the USA.

Article is devoted to the characterization of US criminal law. In particular, it is the rules that provide for criminal liability for violation of personal rights of man and citizen. Also in this article, the author describes the norms of the Criminal Code of the USA, including the crime, an offense (sanity and insanity) as well as sanctions for the commission of a crime.

Keywords: Criminal Code US, Model Penal Code, the Federal Criminal Code, berhleri.

УДК 323.28

Кончаковська В. В.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Кравчук А. С.
студентка 4 курсу спеціальності “Правознавство”
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ТЕРОРИЗМ ЯК ЗЛОЧИННЕ ЯВИЩЕ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ

Стаття присвячена визначенню поняття “тероризму” та “терористичної дії”, з’ясуванню причин вчинення терористичних актів та їх загрози на мирній території України. Окреслені заходи запобігання державному та міжнародному тероризму.

Ключові слова: тероризм, терористична діяльність, терористичний акт, злочинна організація, способи вчинення терористичних актів, антитерористична операція, антитерористичні методи.

Протягом останніх трьох років спостерігається збільшення кількості вчинених терористичних актів, а що найжахливіше – злочинні дії направленні на заподіяння шкоди широкій масі людей. Правові норми, які стоять на захисті наших прав, свобод, законних інтересів, життя від злочинних посягань зазнає, на даному етапі буття певної

кризи і про це свідчить масове збільшення терору. Особливого дефіциту правового авторитету зазнає міжнародне право про що свідчать окупації та різного роду безкарні дії в бік світової спільноти агресора. Через збільшення кількості терористичних актів увага суспільства прикута до проблем протидії з тероризмом та вирішення питання мінімізації зазначених негативних проявів у суспільстві.

Метою дослідження питання є: аналіз термінів “тероризм” і “терористична дія”, з’ясування питання еволюції тероризму, а також окреслення комплексу заходів запобігання тероризму.

Для досягнення поставленої мети ми ставимо такі завдання:

- розглянути історичні витоки тероризму, а також вітчизняний та іноземний досвід протидії тероризму в процесі становлення і розвитку прав людини;
- дослідити стан проблеми тероризму в Україні та світі;
- окреслити систему заходів запобігання тероризму.

Тероризм як політичне та правове явище сягає своїм корінням сивої давнини. Нажаль, злочинці й далі продовжують досягати своїх цілей, вчиняючи злочинні дії, які за міжнародним та національним законодавством визнані як терористичні. Тероризм немає кордонів та є загальнолюдським лихом, тому його вивчення продовжується і в сучасній правовій науці. Явище тероризму, причини вчинення терористичних дій та шляхи запобігання вищезазначеному стали предметом дослідження таких відомих вчених-правників, як Ю. Авдєєв, В. Антипенко, М. Гуцало, О. Дмитрієв, В. Ємельянов, В. Загладин, В. Крутов, М. Назаркін, Д. Никифорчук, М. Руденко, І. Трунов, С. Шевцова та ін.

Термін “тероризм” походить від латинського “terrore”, що означає “страх, жах”. Саме ж явище тероризму відоме людству з давніх-давен і першими, хто почав злочинну діяльність в такому руслі було терористичне угруповання – секта секаріїв, яка діяла в Палестині в 66-73 рр. н.е. Важливим аспектом секарійської тактики було вчинення злочинної дії саме в епіцентрі “давки”, яку вони визначали як “темрява натовпу”, де неможливо було з’ясувати, хто ж реалізував злочинний замисел [5]. Таким чином, злочинці могли уникнути покарання. Хоча вже і минули тисячі років, але і в сучасному світі терористичні акти вчиняються майже за таким же принципом дії.

Першим засновником ідеології тероризму вважається Хасаналь-Саббах. Геній зла (так називають сучасні історики аль-Саббаха) не лише започаткував та розвинув явище тероризму, а й окреслив теорію нової форми держави – терористична держава, яка не мала б чітко визначеної території [5]. На початку XI ст. змінювалися та удосконалювалися цілі і тактика терористичних дій. Асасини реалізовували свої злочинні ідеї за допомогою добре навчених воїнів та, використовуючи тільки кинджали, переодягались в іноземців чи християн, що забезпечувало їм цілковиту таємність. З розвитком їхньої діяльності почали простежуватись замаху та вбивства не лише на мирних громадян, а й губернаторів, префектів, каліфів (високі посадові чини). Таким чином, тероризм набуває нових якостей: він став не лише правовим явищем, а й політичним.

На жаль, “метастази” тероризму охопили і Далекий Схід. У Китаї таємні общини були засновані наприкінці XVIII ст., коли маньчжури захопили дві третини території Китаю. Спочатку ці общини були засновані як таємні організації для повалення

маньчжурських правителів та встановлення династії Мін на імператорському престолі. Однак з часом вони фактично перетворились на інструмент місцевого самоуправління, взявши на себе адміністративні й судові функції [6, с. 365].

Тероризм укорінився і в Європі у формі державного тероризму після Першої світової війни. Правляча еліта проводила політику методом залякування та знищення політичних противників. Таким чином, знищувались усі інакомислячі групи суспільства, що тими чи іншими способами (вільне висловлення, проведення зборів та мітингів) запобігали проводити політику ту, яка була необхідна для вищих кіл держави.

Вже після Другої світової війни, а особливо у другій половині ХХ ст. почав розвиватись міжнародний тероризм. Терористичні дії стали більш жорстокими, синхронізованими та удосконаленими. Як зазначає С. Маделик міжнародний тероризм – це форма політичної боротьби, яку використовують різні політичні рухи, партії, групи та інші організації, в основі діяльності яких лежить екстремізм і насилля для тиску на суб'єкти міжнародної діяльності з метою досягнення ними політичних цілей [5]. Засоби для досягнення таких цілей є масові вбивства, захоплення заручників, застосування вибухових пристроїв, що мають широкий радіус дії та закладення вибухівки в найбільш людні місця в часи “пік”.

Отже, явище тероризму існує не один десяток і навіть сотень років. Терористичні дії реалізовувалися для усталення власних релігійних поглядів, захоплення нових територій, але не для збільшення площі власної держави, а для збагачення чи поширення своїх релігійних ідей; поширення націоналістичних ідеологій; дезорганізації уряду чи зміни політики в державі; знищення інакомислячих тощо.

Тероризм відомий з давніх-давен, проте його визначення в кримінальній науці є різним. Кожен вчений-правник визначає “тероризм” по-своєму. Наприклад, В. Антипенко визначає тероризм як застосування насильства для впливу шляхом залякування на недоторканність національних та наднаціональних інститутів, яке призвело до невинних жертв, або настання суспільно-небезпечних наслідків, або таке, що утворює загрозу їх настання [3, с. 4].

Ґрунтовне визначення “тероризму” запропонував В. Петрищев: “Тероризм – це систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно зумовлене використання насильства або погроз застосування такого, за допомогою якого через залякування фізичних осіб здійснюється управління їх поведінкою у вигідному для тероризму напрямку, і досягається визначена терористами мета” [10].

Згідно з Європейською конвенцією про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р. № ETSN90 тероризм – тяжкий злочин:

- пов'язаний з посяганням на життя, фізичну недоторканність або свободу осіб, які перебувають під міжнародним захистом, включаючи дипломатичних агентів;
- пов'язаний з викраданням людей, захопленням заручників або тяжким незаконним затриманням;
- з використанням бомб, гранат, ракет, автоматичної вогнепальної зброї або вибухових листів чи посилок, якщо це призводить до загрози особам;
- замах на вчинення будь-якого з вищенаведених злочинів або участь як співучасника особи, що вчиняє або намагається вчинити такий злочин [1].

Відповідно до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня

2003 р. № 638-IV тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [2].

Отже, на нашу думку, тероризм – це незаконна, суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у цілеспрямованому застосуванні насильства окремими особами чи групою осіб, шляхом захоплення заручників, викрадання людей, використання зброї, тортур або вчинення чи погрози вчинення інших посягань на життя і здоров'я людей задля досягнення терористичної мети.

Явище тероризму у практичній реалізації неможливе без терористичної діяльності, тобто певної одноразової дії чи ланцюга дій терористів. Терористична діяльність – це діяльність, що має такий спектр дій як:

- 1) планування, організація, реалізація терористичних актів;
- 2) підбурювання на вчинення терористичних актів;
- 3) організація незаконних збройних формувань, злочинних угруповань, організацій, організованих злочинних груп;
- 4) пропаганда і поширення ідеології тероризму;
- 5) фінансування терористичних груп та терористичного акту в цілому [3, с. 15].

Причинами вищевказаних дій, на нашу думку, є:

– існування таємних релігійних, сектантських організацій, що мають на меті нав'язати свої ідеї іншим та вважають тільки ці ідеї правильними та заперечують будь-які інші положення та постулати, що є відмінними чи протилежними;

– низький рівень забезпечення народу, психологічне зубожіння та невирішеність інших фінансових питань у державі;

– існування поряд із країнами третього світу, держав, що є економічно розвиненими та диктування з боку останніх своїх правил. При чому, не завжди вказівки економічно розвинених країн відповідають інтересам народу чи певної групи осіб держави на яку здійснюється вплив. Використовуючи терористичні дії, в такому випадку, злочинці мають змогу досягти тих політичних цілей, які їх влаштовують;

– пропаганда з боку злочинців можливості легкого збагачення та зниження, таким чином, рівня авторитету закону, як важеля впливу на злочинну сферу.

З огляду на викладене вище, метою вчинення терористичних актів є зміна політичного устрою держави, вплив на правлячу верхівку, збагачення, пропаганда власних релігійних ідей, встановлення своїх правил на певній території, не зважаючи на права та інтереси інших осіб. У практичному аспекті, даний злочин є “безособовим”, “безлицим”, тобто таким, що спрямований на величезне коло осіб. Аби позбутися страху терористичні угруповання прагнуть перенести його на інших: представників чужих народів, націй, країн. Тому так часто ми можемо спостерігати явище тероризму представниками не однієї нації, а абсолютно протилежної за своїми релігійними переконаннями та цілями групами осіб.

Про збільшення чисельності терористичних актів свідчить світова статистика. Лише за 2014 р. від рук терористів загинуло 32 тис. людей, що на 80% більше, ніж за 2013 р. Як свідчить дослідження кореспондентів “24 каналу” найбільш кровопролитними стали теракти угруповання “Ісламська держава” в Іраку: у червні

бойовики вбили 670 осіб при штурмі в'язниці в Бадуше, а в серпні – 500 осіб при нападі на курдів в Сіджарі. Не залишається поза увагою терористичний акт, що був направлений на збиття малазійського літака Boeing 777, який у липні 2014 р. проросійські бойовики збили на Донбасі. Тоді загинули всі 298 людей, що перебували на борту [8].

2015 та 2016 роки не стали винятком у “процвітанні” тероризму. Саме в даний період часу реалізувалися найбільш відомі та резонансні терористичні акти під час яких загинуло 964 людини, але чисельність постраждалих втричі вища. Найкривавішими терактами 2015–2016 рр. стали: серія терактів у Парижі (140 загиблих), вибух у мечеті Бадр (130 загиблих), напад на туристичний готель в Тунісі (37 загиблих), вибух в Анкарі (95 загиблих), теракт на набережній Ніцци (понад 80 загиблих) та ін. [9]. Статистичні дані свідчать, що тероризм сягає свого розквіту і як би держави світу не намагались зупинити таке негативне явище, підготовку до терористичного акту досить важко виявити.

З поширенням тероризму в Європі постає цілком розумне питання: чи загрожує тероризм мирним жителям України? На нашу думку, терористичні акти можуть реалізовуватись злочинцями на мирній території нашої держави не лише через підвищення їх кількості в Європі, а й через ведення військових дій на сході країни. Боротьба проти агресора стала однією із причин зниження економічного забезпечення населення. В країні спостерігається підвищення кількості вчинених злочинів, невдоволення суспільства, бідність та висока корумпованість. На жаль, через військові дії на сході терористичні організації мають легкий доступ до зброї, вибухівок, що можуть стати засобами вчинення терористичної дії.

Сучасний тероризм має такі методи “поліпшення”:

1. *Зміна тактики реалізації тероризму.* Якщо раніше терористичний акт був спрямований на задоволення політичної мети, а замаху були спрямовані на членів уряду, керівників держав, то зараз злочинці маніпулюють іншим – життям широкого кола осіб, погрозами завдати шкоди суспільним інтересам.

2. *Удосконалення засобів реалізації терористичних актів.* На сучасному етапі еволюції тероризму, злочини здійснюються підготовленими особами, так званими “професійними злочинцями”. За останній період часу спостерігається об’єднання сил екстремістських формувань та кримінальних структур, що має негативним наслідком для виявлення та розкриття злочинних замислів.

3. *Удосконалення структури терористичного угруповання.* Якщо раніше спостерігалось своєрідна байдужість до осіб-учасників злочинної групи, їх здібностей, а важлива була лише мета, дія, результат, то у сучасному “терористичному” світі такі злочинні угруповання почали ставитись до своїх учасників жорсткіше та більш ретельно відбирати нових членів. Самі злочинні організації за свою “еволюцію” почали виокремлювати у своїй структурі окремі підрозділи, що мають визначені функції: фінансування, розвідка, підготовка, реалізація.

4. *Удосконалення методів терористичних актів.* Удосконалення військової та ядерної зброї, без сумніву, має позитивний бік, адже це безпека держави та її населення, але такими інноваціями мають змогу користуватися й терористи. Використання ядерної та хімічної зброї масового ураження є найбільш небезпечним способом досягнення терористичної мети, а наслідки від такого застосування є

катастрофічними.

5. *Поява нового виду тероризму – кібернетичний тероризм.* Розвиток комп'ютерних технологій та інформаційних систем з використанням всесвітньої мережі Інтернет має не лише свої позитивні наслідки, які ми постійно використовуємо, а й негативні для нас, але позитивні для терористів. Термін “кібертероризм” був уведений Дж. Коллінім у середині 1980-х рр. з початком розвитку комп'ютерних технологій. Під терміном “кібертероризм” розуміють дії щодо дезорганізації інформаційних систем, що створюють небезпеку загибелі людей, значних майнових втрат або інших суспільно небезпечних наслідків, якщо вони здійснені зі спеціальною метою – порушити громадську безпеку, залякати населення або вплинути на прийняття рішень органами влади, а також загрози здійснення зазначених дій з тією ж метою. І хоча держави всіма своїми силами намагаються якомога краще захистити свої інформаційні системи, комп'ютерні хакери знаходять все нові й нові способи пошкодження цих захисних систем, що можуть “паралізувати” країну та спричинити загибель багатьох людей. Є низка прикладів кібератак, що знаходяться на грані з реальним тероризмом. Так, була реалізована спроба використання програмних засобів для здійснення вибуху на Італійській АЕС, зафіксовано напади на комп'ютерні мережі усіх державних органів США. Спроби “зламу” комп'ютерних мереж Пентагону фіксуються більш ніж 250 тисяч разів на рік, а комп'ютерні мережі ВМС США піддаються атакам 12 тисяч разів на рік [10].

6. *Зростання фінансових джерел, а що гірше людських джерел тероризму.* Люди, у гонитві за збагаченням, часто забувають про цінність життя, моральність та інтереси інших.

7. *Міжнародний тероризм у вигляді геополітичних ігор.* На жаль, як свідчать останні події, все частіше використовуються методи прямого вторгнення в країну, окупація території та зміна керівництва країни. На нашу думку, такий вид тероризму є найбільш жорстоким, адже страждають інтереси величезної кількості осіб, а також інтереси держави та її стабільність [10].

Зважаючи на так звану “еволюцію” методів та шляхів вчинення терористичних актів, слід розвивати і методи запобігання йому. Тому держави вдаються до так званої антитерористичної операції – сукупність скоординованих спеціальних заходів, що мають на меті попередження, запобігання, виявлення та припинення терористичних дій.

На нашу думку, слід застосовувати такі антитерористичні методи та способи:

1. Держава має створити належні умови для процвітання бізнесу та довіри між державою та підприємцями. В основному до терористичних актів вдаються представники “третього” світу, тому аби не було спокуси “легкої” наживи слід підтримувати діалог між фінансовими установами, банками та іншими організаціями, що можуть спонсорувати терористичні злочинні організації.

2. Удосконалення військової техніки для антитерористичних дій, а також посилення контролю за виробленням зброї та її обігом.

3. Важливо залучатись до міжнародних організацій по боротьбі з тероризмом. Також держава повинна сама утримуватись від терористичних дій, наприклад, окупації територій інших держав та незаконно встановлювати свою владу.

4. Покращувати рівень обороноздатності комп'ютерних систем та сайтів

державного значення. Розвивати знання та здібності, так званих, “антихакерів”. Державам варто обмінюватись новинками у такій сфері, адже співпраця у даному руслі гарантує покращення технологій із захисту комп’ютерних систем та сайтів мережі Інтернет.

5. Залучати хакерів-професіоналів до співпраці з державою за достатню винагороду.

Висновки. Розглянувши історичні витоки тероризму приходимо до таких висновків: тероризм є одним із найдревніших злочинних явищ, що стало предметом дослідження не одного покоління науковців. На нашу думку, тероризм – це незаконна, суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у цілеспрямованому застосуванні насильства окремими особами чи групою осіб шляхом захоплення заручників, викрадання людей, використання зброї, тортур або вчинення чи погрози вчинення інших посягань на життя і здоров’я людей задля досягнення терористичної мети.

Дослідивши стан проблеми тероризму в світі стало зрозуміло, що за останні роки кількість терористичних актів лише зросла, а вплив закону на правосвідомість населення помітно знизився. Що стосується України, а саме загрози тероризму на мирній території нашої держави, то чітко стало зрозуміло, що терористичні акти все ж можуть прокотитися і територією нашої держави, адже зараз є чимало сприятливих чинників для реалізації злочинних ідей терористами.

Отже, тероризм є універсальним явищем, адже притаманний не лише певній групі осіб чи окремому народові, він поширився на весь світ та став однією із головних планетарних проблем. На жаль, як би керівництва країн світу не намагались протидіяти терористичним актам та розвитку тероризму як явища злочинної поведінки, терористи все рівно знаходять все нові й нові способи досягнення своїх цілей, використовуючи життя інших. Як і будь-який інший злочинний феномен, так і тероризм проходить певну свою еволюцію та вдосконалення, але відповідь на такий розвиток повинна бути миттєвою в способах їх виявлення, розкриття, а найголовніше – попередження. Подолання проблеми тероризму та його процвітання можливе, якщо не повністю, то хоча б зменшення його кількості проявів. Держави можуть використовувати різні способи боротьби: удосконалення зброї, навиків спецслужб, а головне співпраця та залучення до міжнародних організацій.

Використані джерела:

1. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_331.
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – ст. 180 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
3. *Антипенко В. Ф.* Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика / В. Ф. Антипенко. – К. : НБУВ, 1999. – 53 с.
4. *Гуляев В. П.* Тероризм як загроза сучасного суспільства [Електронний ресурс] / В. П. Гуляев. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/domtp/2010_1/Gulyaev.pdf
5. *Маделік С. М.* Історичні витоки та еволюція тероризму [Електронний ресурс] / С. М. Маделік. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/58865>.
6. *Раззаков Ф.* Век террора: хроника покушений / Ф. Раззаков. – М. : Эксмо, 1997. – 564 с.
7. *Серкевич І. Р.* Визначення поняття тероризм та його генезис [Електронний ресурс] / І. Р. Серкевич. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_4/331.pdf.

8. Страшна статистика: торік від терактів у світі загинуло 32 тисячі людей – інфографіка: за даними телеканалу новин “24” новини за 17 листопада 2015 року. – К., 2015. [Електронний ресурс]/ – Режим доступу: http://24tv.ua/news_n631535
9. *Ткачук Я.* Наймасштабніші теракти у світі за останній рік: кривава статистика [Електронний ресурс] : за даними телеканалу новин “24” новини за 22 березня 2016 року. – К., 2016. – Режим доступу http://24tv.ua/naymasshtabnishi_terakti_u_sviti_za_ostanniy_rik_krivava_statistika_n669731
10. *Хміль Г. А.* Природний, техногенний та екологічний ризики: аналіз, оцінка, управління [Електронний ресурс] / Г. А. Хміль. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/72385/ekologiya/prirodniy_tehnogenni_y_ta_ekologichniy_riziki_analiz_otsinka_upravlinnya

Кончаковская В. В., Кравчук А. С. Терроризм как перступное явление: эволюция и меры предупреждения.

Статья посвящена определению понятия “терроризма” и “террористического действия”, выяснению причин совершения террористических актов, а также их угрозы на мирной территории Украины. Указаны меры предотвращения государственному и международному терроризму.

Ключевые слова: терроризм, террористическая деятельность, террористический акт, преступная организация, способы совершения террористических актов, антитеррористическая операция, антитеррористические методы.

Konchakovskaya V., Kravchuk A. Terrorism as criminal phenomena: evolution and prevention measures.

The article is devoted to the definition of “terrorism” and “terrorist acts”, identify the causes of terrorist acts, as well as their threats to peace in Ukraine. These measures prevent the state and international terrorism.

Keywords: terrorism, terrorist activities, terrorist act, a criminal organization, ways of committing acts of terrorism, counter-terrorism operation, the anti-terrorist methods.

УДК 342.534.2

Пєсцов Р. Г.

***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова***

Устинова І. П.

***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету***

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕДОТОРКАНОСТІ ТА НЕВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ЯК СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОВОГО ІМУНІТЕТУ

У статті досліджуються теоретичні питання правового імунітету. Характеризуються такі складові елементи правового імунітету, як правової категорії, – “недоторканість” та “невідповідальність”. Робиться аналіз спільних та відмінних ознак зазначених правових понять.

Ключові слова: правовий імунітет, недоторканість, невідповідальність.

Останнім часом у зв'язку з активізацією боротьби з корупцією в Україні серед науковців та практиків активно обговорюється питання вдосконалення процедури